

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАХИСТ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Стаття присвячена дослідженню концептуальних засад функціонування механізму захисту прав на честь, гідність та ділову репутацію, а також визначенню недоліків нормативно-правового регулювання захисту названих прав.

Ключові слова: честь, гідність, ділова репутація, немайнові права, способи захисту, моральна шкода.

Проблема особистих немайнових прав особи, громадянина є однією з найважливіших у цивілістиці. Кожна особа у правовій державі має відчувати свою соціальну захищеність, повага до особистості повинна стати в такому суспільстві нормою повсякденного життя [4, с.47].

Конституційне закріплення основних прав людини на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканність викликало необхідність розробки механізму забезпечення і реалізації цих прав галузевим законодавством України, зокрема і цивільно-правовим.

Нелегкий, більш ніж десятирічний, період підготовки та громадського обговорення третьої кодифікації цивільного права завершився прийняттям 16 січня 2003 р. нового Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). В умовах політичного протистояння в Україні на межі тисячоліть марно було б сподіватися, що правові ідеї громадянського суспільства, які економічно базуються на засадах ринкової економіки, знайдуть своє повне втілення в новій цивільно-правовій кодифікації. Незважаючи на це, прийняття нового Цивільного кодексу України навіть в існуючому вигляді, безумовно, є найбільш вагомим кроком на шляху демократичних перетворень за всі роки реформ у незалежній Україні.

Абсолютно новим моментом цієї кодифікації став і підхід до особистих прав та особистих немайнових відносин. Конституційні особисті права людини повністю перенесено в Цивільний кодекс України, їх зміст розширено та конкретизовано. У ЦК України закріплюються також інші особисті права людини, які походять від

тих великих за обсягом, глобальних за змістом прав, проголошених Конституцією України.

Введення книги другої до структури ЦК України є не лише суттєвою новизною цивільного законодавства, але й розвитком конституційного положення про пріоритетність людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності й безпеки серед інших соціальних цінностей.

Історія та теоретичні підвалини досліджень у сфері захисту особистих немайнових прав загалом і честі, гідності, ділової репутації зокрема, досліджувалися у роботах З.В. Ромовської, В.Л. Суховерхого, М.М. Малєїної, С.І. Чернооченко, Р.О. Стефанчука, М.Л. Апринич, Л.В. Малюги, Л.В. Красицької, А.О. Церковної та інших. Водночас аналіз наведених досліджень підтверджує, що проблематика особистих немайнових прав не вичерпана – навпаки, після прийняття нового Цивільного кодексу України необхідність переосмислення ряду доктринальних положень стала ще більш актуальною, особливо у сфері захисту честі, гідності і ділової репутації, з урахуванням європейського досвіду і практики судів.

У зв'язку з цим, метою даної публікації є змістовне дослідження цивільно-правового аспекту прав на честь, гідність та ділову репутацію, а також механізму реалізації та захисту названих прав за чинним законодавством України.

У сучасних умовах однією із найважливіших доміант суспільного розвитку стає захист прав людини. Права, свободи та інтереси людини і громадянина – це, насамперед, фундаментальна юридична категорія, що об'єднує усю нормо-

творчу діяльність демократичної держави. Справжній прогрес неможливий без належного забезпечення названих прав, у тому числі прав на повагу до гідності та честі, на недоторканність ділової репутації. Йдеться не лише про увагу до питань захисту прав людини при прийнятті тих чи інших рішень, а про необхідність забезпечити реалізацію та захист таких суб'єктивних прав [5, с. 17].

Досліджуючи проблему нематеріальних інтересів, Й.О.Покровський стверджував, що зростання особистості починається із зовнішнього, матеріального. На його думку, першими сферами, в яких за особистістю визнавалися суб'єктивні права, були сфери майнових і сімейних відносин, причому сімейні відносини розглядалися також під кутом зору інтересів матеріальних (фізіологічних і економічних), а все те, що виходило за межі цих матеріальних відносин, ще мало цікавило особистість, а в результаті цього не знаходило відображення у праві цивільному. Поступово, індивід починає цінувати і нематеріальні, духовні блага і тоді право починає давати охорону і їм – спочатку часткову, слабку і безсистемну, а потім дедалі повнішу [6, с.31].

На першому етапі після проголошення Україною незалежності у 1991 році відбулась розробка провідними українськими науковцями та практиками проекту нового Цивільного кодексу України, гармонійною складовою якого стала Книга II, присвячена особистим немайновим правам фізичної особи. На другому етапі пропозиції, які висловлювалися попередньо, знайшли своє найбільш досконале втілення у новому Цивільному кодексі України 2003 року, це стало істотним внеском у процес поліпшення чинного цивільного законодавства, приведення його у відповідність з міжнародними стандартами. Одночасно правознавцям відкрилися як переваги, так і нові проблеми не лише у законодавстві України, але і у практиці судів, про що детальніше буде зазначено нижче. Отже, на сьогоднішній день Україна, як незалежна держава, пройшла принаймні два етапи розвитку законодавства у сфері особистих немайнових прав загалом і захисту честі, гідності, ділової репутації зокрема.

Чинне цивільне законодавство України особисті немайнові права особи поділяє на дві групи: права, що забезпечують природне існування фізичної особи, та права, що забезпечують її соціальне буття. До першої групи віднесені: право на життя, на охорону здоров'я, на особисту свободу та недоторканність, на сім'ю, на безпечне

навколишнє середовище тощо. Серед особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, виділяються такі як право на ім'я, на повагу гідності та честі, на недоторканність ділової репутації, на недоторканність житла, на індивідуальність, на особисте життя та на його таємницю, на інформацію, на особисті папери, на таємницю кореспонденції тощо.

Перш ніж говорити про право на гідність та честь, треба визначити зміст поняття гідності та честі. Офіційно терміни «гідність» та «честь» чинне цивільне законодавство України не роз'яснює, отже, необхідно звернутися до цивільно-правової доктрини.

Досить багато уваги дослідженню категорій гідності та честі приділяв німецький філософ Артур Шопенгауер. Він вважав, що людина стосовно інших може перебувати у рівних відносинах, чим і обумовлюється довіра, добра думка про неї інших людей. «Об'єктивно честь – це думка інших про нашу цінність як особистості, а суб'єктивно – наш страх перед цією думкою», – писав А. Шопенгауер [8, с. 380].

У сучасній науці цивільного права також немає єдиної думки щодо цих двох понять. Так, при визначенні поняття честі розрізняють два аспекти – об'єктивний та суб'єктивний (особистий). Об'єктивна сторона полягає в оцінці суспільством діянь (поведінки) особи на основі загальноприйнятих критеріїв. Честь – це й суспільна оцінка суспільного визнання, і прагнення підтримати свою репутацію. Її зміст є соціальним, тобто не залежним від індивідуальної людини, а приналежним моральним принципам. Честь насамперед виступає як оціночна категорія, спрямована від суспільства до особистості.

Що ж стосується суб'єктивної (особистої) сторони честі, то вона полягає в самооцінці своїх діянь (поведінки) на основі свого власного внутрішнього світогляду, здатності людини оцінювати свої вчинки, придушувати в собі егоїстичні, аморальні прагнення й наміри, здійснення яких у даному суспільстві розцінювалося б як безчестя, і в її здатності діяти відповідно до прийнятих у цьому суспільстві моральних норм і правил [9, с. 43].

У нерозривному зв'язку із гідністю та честю перебуває і таке поняття, як ділова репутація. При цьому, як вже зазначалося, якщо уявлення про гідність особистості виходить із принципу рівності всіх людей у моральному сенсі та їх самооцінці, то поняття честі, навпаки, диференційовано оцінює людей, що тим або

іншим способом знаходить висвітлення у їх діловій репутації. Слід відзначити, що поняття ділової репутації певною мірою збігається з поняттям честі в її зовнішньому, об'єктивному значенні.

Ділова репутація – суспільна категорія, дуже близька до честі і гідності. Право на недоторканність ділової репутації означає повноваження вимагати недоторканності ділової репутації, яке полягає у забороні здійснювати будь-які дії, якими може бути порушене це особисте немайнове благо. Здебільшого право на недоторканність ділової репутації фізичної особи може порушуватися шляхом поширення недостовірної інформації, наприклад шляхом недобросовісної реклами, порушенням вимог про законодавства про захист економічної конкуренції тощо [3].

Поняття репутації ніби долучається до поняття честі. Виявляючи особливості поняття репутації, О.В. Ярешко правильно відзначає, що репутація являє собою сформовану загальну думку про позитивні якості й недоліки людини, а ділова репутація – оцінку її професійних якостей [9, с. 325]. М.М. Малейна визначає поняття ділової репутації як набір якостей і оцінок, з якими їхній носій асоціюється в очах своїх контрагентів, клієнтів, споживачів, колег по роботі, шанувальників (для шоу-бізнесу), виборців (для виборних посад) і персоніфікується серед інших професіоналів у цій сфері діяльності [10, с. 17]. Таким чином, видається, що честь – це поняття родове, а ділова репутація – поняття видове.

Тепер, визначившись з поняттям ділової репутації, можна зупинитися на відмінностях між поняттями гідності та честі і поняттям ділової репутації. Так, наприклад, можна виділити такі відмінності:

а) честь визначає людину саме як особистість, громадянина, індивіда без вказівки на певний рід занять, професію чи іншу соціальну роль у суспільстві, тоді як ділова репутація безпосередньо залежить від того, як особа виконує покладені на неї професійні, службові чи інші рольові обов'язки, а не взагалі дотримується етично-моральних норм як член суспільства;

б) честь може бути лише позитивною, а її зміст та обсяг може змінюватись у проміжку від нуля до безкінечності, тоді як ділова репутація може бути як позитивною, так і негативною. І тому окремі особи, які використовуючи своє право на індивідуальність (ст. 300 ЦК України) [7], створили собі негативний імідж (репутацію) з точки зору суспільної моралі, наприклад, окремі політичні лідери, хіпі, панки мають пов-

не право у випадку поширення недостовірної інформації про те, що вони вчинили певний моральний вчинок, вимагати захисту своєї негативної ділової репутації шляхом спростування попередньо поширеної цієї хоча й позитивної, однак недостовірної інформації;

в) честю (як і гідністю) наділена тільки фізична особа, тоді як ділова репутація, як особисте немайнове благо, притаманна як фізичним, так і юридичним особам;

г) право на гідність та честь належить кожній особі, а носіями ділової репутації можуть бути далеко не всі суб'єкти цивільного права, наприклад, не можуть мати ділову репутацію непрацюючі пенсіонери, інваліди, які не мають фізичної можливості займатися певною справою, тощо.

Підставами виникнення правовідносин у сфері захисту прав на честь, гідність та ділову репутацію є наступні юридичні факти: 1) інформація (відомості), яка поширена; 2) інформація (відомості), яка порочить гідність, честь, ділову репутацію особи чи завдає шкоди її інтересам; 3) інформація (відомості) недостовірна, або така, яка не відповідає дійсності чи викладена неправдиво.

Особливої уваги потребує термін «негативна» інформація, яка за змістом ч. 3, ст. 277 ЦК України практично прирівнювалася (до прийняття Верховною Радою змін до ч. 3 ст. 277 ЦК України від 22.12.2005 р.) законодавцем до недостовірної: «Вважається, що негативна інформація, поширена про особу, є недостовірною». Нині дане положення отримало своє логічне доповнення і розуміється як таке, що закріплює названу презумпцію таким чином: негативна інформація, що поширюється про особу, автоматично отримує статус недостовірної, до моменту, поки особа, яка поширила цю інформацію, не доведе її достовірності. Якщо йти за логікою формулювання, закріпленого у законодавстві, то можна дійти невірному висновку про те, що будь-яка негативна інформація є недостовірною, а поняття «негативна» і «недостовірна» слід вважати практично синонімами (при цьому визначень як недостовірної, так і негативної інформації законодавство України не містить) [5, с. 49]. Ми не вважаємо вірним розглядати як окремий юридичний факт «негативну» інформацію, так само, як і розкривати через це поняття зміст такого юридичного факту, як недостовірна інформація (інформація, яка не відповідає дійсності) і розглядаємо появу такого терміну у законодавстві України з критичних позицій.

«Поширення недостовірної інформації» або «поширення відомостей», які порочать фізичну особу, є першою умовою, яка згадується в законодавстві і літературі в разі захисту честі, гідності та ділової репутації.

Значимо, що надання таким категоріям, як честь, гідність та ділова репутація особи, статусу вищих соціальних цінностей знайшло своє важливе місце в положеннях ЦК. Так, у ст. 297 закріплено право на повагу до гідності та честі. Ця стаття складається із трьох частин: 1) кожен має право на повагу до його гідності та честі; 2) гідність та честь фізичної особи є недоторканими; 3) фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі. Згідно зі ст. 28 Конституції ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Відповідні положення містять також статті 5, 12 Загальної декларації прав людини 1948 р., статті 7, 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р.

Традиційно захист честі, гідності, ділової репутації відбувається у двох формах: юрисдикційній та неюрисдикційній. Різниця між ними полягає у суб'єкті захисту порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права: для юрисдикційної форми таким суб'єктом виступає орган, уповноважений на це державою, а саме суди, господарські суди, адміністративні органи тощо. Загальний та спеціальний порядок захисту утворюють юрисдикційну форму захисту.

Новий ЦК України дещо розширює коло способів захисту цивільних прав та інтересів, зазначаючи такі способи захисту прав та інтересів: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади тощо. Суд може захистити цивільне право або інтерес також іншим способом, що встановлений договором або законом.

Компенсацію моральної шкоди можна назвати основним способом захисту особистих немайнових прав фізичної особи. Практично будь-яке порушення прав у цій сфері, навіть майнових, тягне за собою також фізичні і моральні страждання.

Термін «моральні страждання» недостатньо точний для розуміння змісту страждань, про які йдеться, оскільки вони (страждання) мають

відношення не до моралі, а, скоріше, до душі, душевного стану людини, тому більш доречним був би термін «душевні страждання», тим більше, що в останні роки навіть офіційні природничі науки не заперечують наявності душі. Страждає душа, розум, психіка людини, а не мораль. Тому навіть термін «психічні страждання» більш близький, хоча і недостатньо повний, до сутності того, що відбувається, зокрема, в результаті посягання на честь, гідність чи ділову репутацію. Порушення особистих немайнових прав викликає набагато інтенсивніші страждання, ніж навіть фізичні, оскільки для сучасної людини більш важливими є саме немайнові блага. Захистити ж ці блага набагато складніше. Практичний досвід дає підстави стверджувати про невдачі у даному випадку усталеної термінології [12, с. 55].

У законодавстві і в науці вживаються і нині, як рівнозначні, терміни «моральна шкода» та «немайнова шкода». У всіх випадках слід зазначити «немайнова шкода», оскільки саме цей термін здатний поглинути усі інші значення поняття, яке слід охарактеризувати. Можливо, у складі «немайнової шкоди» можна буде говорити про шкоду психічну, можливо – про моральну. Але в усіх випадках йдеться саме про немайнову шкоду, як певну протиположність шкоді майновій.

Відшкодування моральної (немайнової) шкоди передбачено нині у ст.23, гл.3 ЦК України, без надання визначення, а лише з уточненням щодо того, в чому конкретно ця шкода полягає. Законодавець використав термін «відшкодування» замість «компенсація», що потребує внесення зміни у ЦК України, оскільки термін «відшкодування» має навантаження матеріальних правовідносин, в яких така дія можлива і ефективна, а термін «компенсація» вказує саме на можливість хоча б певною мірою поновити внутрішній спокій людини, повернути самоповагу і повагу оточуючих, довести свою людську цінність хоча б таким, не зовсім еквівалентним шляхом.

Із робіт, присвячених розробці проекту ЦК України стає зрозуміло, що більшість спеціалістів прийшли до висновку, що більш точним слід визнати вживання щодо моральної шкоди терміну «компенсація», оскільки моральна шкода, навіть за наявності будь-яких методик її обчислення, не може бути відновлена у повному обсязі. В новому ЦК України закріплено нормативно термін «відшкодування» (ст.23 ЦК України), що є суттєвим упущенням.

Необхідно внести зміни до п.9, ч.2, ст.16 ЦК України: слова «відшкодування моральної (немайнової) шкоди» замінити словами «компенсація немайнової шкоди», оскільки, по-перше, йдеться саме про немайнову шкоду, яка до моралі не має беззаперечного відношення, а, по-друге, немайнову шкоду можна тільки компенсувати, але не відшкодувати. Тому і в усіх інших випадках доречно застосовувати саме терміни «немайнова шкода» і «компенсація немайнової шкоди», що потребує законодавчого закріплення [13, с. 2].

Зважаючи на зазначене та враховуючи сучасний стан чинного цивільного законодавства України, виникає необхідність внесення до нього відповідних змін, що були зазначені в ході дослідження.

Право на гідність – це особисте немайнове право фізичної особи на власну цінність як особистості, право на усвідомлення цієї цінності та усвідомлення значущості себе як особи, що відіграє певну соціальну роль у суспільному житті.

У свою чергу, право на честь – це особисте немайнове право фізичної особи на об'єктивну, повну та своєчасну оцінку її діянь (поведінки) з дотримання морально-етичних та правових норм з боку суспільства, певної соціальної групи та окремих громадян, а також право на формування цієї оцінки та користування нею.

Ділова репутація являє собою окремих випадок репутації взагалі та являє собою вже сформовану думку про якості (достоїнства й недоліки) конкретної фізичної особи у сфері професійної, службової діяльності, ділового обігу, в тому числі в сфері підприємництва. Тому, закріплена законодавцем юридична можливість мати таке особисте немайнове благо, як ділова репутація у часі не співпадає з фактичною можливістю, як у випадку з гідністю та честю. Адже перш за все виникненню фактичної ділової репутації повинна передувати якась професійна діяльність. А професійна діяльність за загальним правилом можлива з досягненням особою повноліття та в інших випадках набуття повної цивільної дієздатності.

Таким чином, правомочність щодо володіння та відповідно формування ділової репутації виникає у особи саме з моменту появи можливості займатися професійною діяльністю, а точніше – з моменту досягнення особою повноліття та в інших випадках надання особі повної цивільної дієздатності.

Винятками з цього правила можуть бути окремі випадки, коли неповнолітня або навіть малолітня особа в силу своїх можливостей в

своєму віці вже займається, наприклад, винахідницькою, творчою, мистецькою або іншою діяльністю, яка може мати ознаки професійної.

Найбільшою проблемою, яка завжди існувала у сфері відшкодування моральної шкоди, є відсутність чіткої методики нарахування розміру компенсації моральної шкоди як способу захисту честі, гідності та ділової репутації. Сьогодні вирішення цієї проблеми набуває особливої актуальності, потребує вже не лише наукових розробок, дискусій і пропозицій, а чіткого законодавчого вирішення.

Література

1. *Загальна декларація прав людини*: Прийнято резолюцією 217 а (Ш) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>

2. *Конституція України* від 28.06.1996 № 254к/96ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. *Габріадзе М.Р.*, Чала О.В. Захист честі, гідності та ділової репутації в цивільному законодавстві // М.Р. Габріадзе, О.В. Чала / Матеріали науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція», 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: legalactivity.com.ua

4. *Ромовська З.* Особисті немайнові права фізичних осіб / З. Ромовська // Українське право. – 1997. – №1. – С. 47 – 60.

5. *Саприкіна І.В.* Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / І.В. Саприкіна. – К., 2006. – 274 с.

6. *Кохановська О.В.* Проблеми захисту честі, гідності та ділової репутації особи в Цивільному кодексі України / О.В. Кохановська // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 30 – 35.

7. *Цивільний кодекс України* від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

8. *Разум сердца*: Мир нравственности в высказываниях и афоризмах / Сост. В.Н. Назаров, Г.П. Сидоров. – М.: Политиздат, 1989. – 605 с.

9. *Ярешко О.В.* Право на недоторканність ділової репутації в системі особистих немайнових прав / О.В. Ярешко // Держава і право. – 2004. – № 24. – С. 325 – 329.

10. *Малеина М.Н.* Содержание и осуществление личных неимущественных прав граждан: проблемы теории и законодательства / М.Н. Ма-

леина // Государство и право. – 2000. – №2. – С. 16 – 21.

11. *Синегубов О.В.* Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Синегубов Олег Васильович ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 207 с.

М.Н. Великанова, А.А. Хрык

К вопросу о защите чести, достоинства и деловой репутации физического лица

Статья посвящена исследованию концептуальных основ функционирования механизма защиты прав на честь, достоинство и деловую репутацию, а также определению недостатков нормативно-правового регулирования защиты названных прав.

М.М. Velykanova, A.O. Khryk

To the question about protection of honor, dignity and business reputation of an individual

Article is devoted to the conceptual foundations of the functioning mechanism of protection of honor, dignity and business reputation, and the shortcomings of legal regulation of these rights.

12. *Паліюк В.П.* Відшкодування моральної (немайнової) шкоди (історико-правова спадщина) / В.П. Паліюк // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – №2. – С. 54 – 60.

13. *Піджаренко О.* Правовий захист гідності та честі / О. Піджаренко // Юридична консультація. – 2005. – № 1. – С. 2.